

УДК 37.014.5:2

ПРО ЦІННІСНЕ НАПОВНЕННЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Олена Рогова

*КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»,
кафедра філософії
вул. В. Антоновича, 70, 49006, м. Дніпро, Україна*

В умовах розмитості ціннісно-смиислового поля сучасної освіти розглянуті окремі можливості використання світоглядно-етичної концепції та соціальних засад християнства як традиційного для України ціннісно-світоглядного ядра культури в якості ціннісно-цільового базису модернізації освіти й виховання в сучасних соціокультурних контекстах.

Ключові слова: цінності, сенси, виховання, освітній процес, модернізація освіти, релігійна культура, християнство.

Одне з найважливіших питань модернізації освітнього процесу полягає у визначенні того, які ідеологічні та ціннісно-цільові орієнтації мають визначати змістовне наповнення освітньої політики, що спрямовували б освітню діяльність не тільки на прагматичні інтереси економічного зростання, а насамперед на інтереси особистості, щоб у центрі уваги державної освітньої стратегії перебувала людина, її розвиток, її інтереси, її потреби, її цілі та бажання, мрії й сенс життя.

Пошук ціннісно-смислових орієнтацій модернізації освіти в сьогodenні пов'язаний із новими вимогами, що пред'являються до майбутнього фахівця в сучасному світі. У межах цього пошуку мають бути визначені ті якості, на формування яких будуть спрямовані зусилля освітян, а також запропоновані ті освітні засоби, за допомогою яких буде можливим досягнення цих цілей. Це сприяло б визначенню магістрального напрямку розвитку освіти, розробленню ефективних освітніх технологій та інструментарію впровадження зазначених цілей. Слід також мати на увазі, що останнім часом процеси реформування національної системи освіти істотно прискорюються. Проте філософсько-освітнє осмислення аксіологічної значущості реформ у сучасних соціокультурних контекстах поки знаходиться на початковій стадії розроблення.

У другій половині ХХ ст. серед науковців філософсько-освітньої та педагогічної галузей, зацікавлених завданнями та наповненням аксіосфери освіти, з'явилися нові підходи до осмислення зазначеної проблематики. Аналіз вітчизняних і закордонних напрацювань цих осмислень сьогодні в цілому виконаний (В. Андрущенко [1], С. Клепко [2], А. Огурцов, В. Платонов [3] та ін.). Цей аналіз свідчить про усвідомлення все більшого дистанціювання освіти від ціннісно-смиислової сфери. Подальше освітнє проектування продовжує привертати увагу науковців до переоцінки ціннісно-смислових орієнтирів освітньої діяльності й індивідуальних траєкторій ціннісно-світоглядного розвитку. Так, Т. Бабина [4] розглядає постановку проблеми ціннісно-смислових основ сучасного складного й суперечливого освітнього процесу, зумовлюючи її важливість утратою стабільного суспільного ідеалу на тлі розмитості ціннісно-смиислового поля освіти та її поліпарадигмальності. На необхідності системного аксіологічного підходу в освіті наголошує А. Євтодюк [5]. Вплив цінностей на освітні системи та підготовку фахівців аналізує А. Шевчук [6]. Обґрунтування концепції колективної дії в якості ціннісного підґрунтя теорії освіти дає О. Поліщук [7]. Про формування ціннісних

основ самостворення особистості говорить Н. Мирончук [8]. Проте слід зазначити, що в опублікованих дослідженнях не отримала достатньо повного висвітлення низка принципових питань, а саме: проблема обґрунтування ціннісно-цільових засад і пріоритетів освітньої діяльності, спрямованої на формування культурних і духовних потреб учнів, що відповідають національним і державним інтересам. Без філософсько-освітнього осмислення цих ціннісно-цільових підстав неможливо визначити стратегічні цілі й загальні принципи реалізації довготривалої державної освітньої політики в нових соціокультурних контекстах.

Виходячи із загальновідомих ідей про те, що освіта грає ключову роль у становленні особистості та її культурному розвитку, проаналізуємо окремі можливості використання світоглядно-етичної концепції християнства як традиційного для України ціннісно-світоглядного стрижня культури в якості ціннісно-цільового базису модернізації сучасного освітньо-виховного процесу.

Протягом багатьох років головним освітньо-виховним завданням була підготовка вузькопрофесійних спеціалістів для індустріальної економіки й соціальної сфери на тлі відтворення наявних форм життєдіяльності через формування зовнішніх проявів поведінки фахівця в соціально значущих ситуаціях. Після отримання Україною незалежності у вітчизняній педагогіці стали висловлюватися думки про необхідність іншої освітньої концепції або навіть зміну освітньої парадигми [9] з увагою до процесів деідеологізації, гуманізації, гуманітаризації [10] освіти. Однак педагогічні науки в межах цих пошуків, відповідаючи вимогам соціального замовлення, істотно звузили ціннісно-світоглядне ядро освіти до таких положень, як полікультурність, толерантність, свобода від традиції, а загальний зміст освіти – переважно до базових запитів масової культури.

Наступним кроком модернізації освіти стала її інформатизація з набором певних технологічних інновацій, що відповідають сучасній динаміці життя людини, а тому й видаються інноваційними й своєчасними. Вони пропонують розвивати освіту, орієнтовану на формування компетентностей через проектне навчання, тренінгові практики, дистанційну форму освіти на основі онлайн-платформ тощо. У ціннісно-смысловому вимірі відповідно до європейської практики освіти пропонується орієнтація на громадянські цінності, а також на запити роботодавців (найяскравіше про це свідчить освітянська увага до розробленої американськими дослідниками «теорії поколінь») з акцентом на узгодженні професійних і виробничих інтересів з особистісними навичками, такими, як лідерство, самостійність, оволодіння практикою таймменеджменту.

На тлі відсутності глибинних ціннісних підстав усі освітні трансформації супроводжуються безмежними потоками інформації, як через традиційні, так і новітні засоби мас-медіа, які технологічно успішно конкурують із сучасними культурними й освітніми інституціями, стаючи випереджаючими джерелами інформації. Зміст інформаційних масивів включає (крім ціннісно значущої та достовірної інформації) сумнівне за якістю й змістом «інформаційне сміття», що провокує формування некритичного сприйняття дійсності.

У ціннісній площині результатом впливу на процес розвитку особистості таких технологічно потужних, але знецінених із погляду критичного знання об'ємів інформації стає все більше обмеження людини прагматично-споживацькими інтересами й сенсами на тлі втрати системою освіти статусу не тільки джерела знань, а й світоглядних цінностей. Наслідком цього стає той факт, що особиста успішність у рамках сучасної інформаційно-технологічної цивілізації далеко не завжди має позитивно творчий характер (наприклад, фахова успішність у написанні програм-вірусів із метою отримання матеріальних статків чи доведення світові власної спроможності свідчить про досить проблемний стан внутрішнього світу особистості).

Також сьогодні вже стає цілком зрозуміло, що система освіти, відірвана від виховання, від внутрішнього світу особистості, не принесе тих плодів, яких від неї очікують, адже освітнє завдання полягає не тільки в тому, щоб дати людині якусь суму знань і компетентностей, але й допомогти їй в особистісному становленні. На жаль, малоефективними виявилися такі звичні педагогічні стереотипи, як виділення виховання із загального освітнього процесу, поділ виховання на безліч видів і впевненість у їх усеохоплюючому та системному характері (екологічне, патріотичне, трудове виховання тощо), імітація вихованості через прищеплення тільки зовнішніх навичок етикету. Завдання визначення головної мети виховання, єдиної інтегруючої моделі організації виховного процесу мали місце тільки в розрізних працях теоретиків. Так і не актуалізувалися в практичній освітній площині ті завдання, які раніше входили в коло педагогічних цінностей і цілей, але поступово випали з фокусу педагогічних наук: внутрішня сутність людини, її устремління, сенс її життя. Увагу на цих питаннях зосереджував ще К. Ушинський: «Якщо педагогіка бажає виховувати людину в усіх вимірах, то вона має насамперед дізнатися про неї також у всіх вимірах» [11, с. 15]. Такий стан справ вимагає глибинного переосмислення самого поняття «виховання» й створення нових конструктів щодо побудови виховної роботи в системі освіти.

Поняття виховання має бути перезавантажене через визнання необхідності актуалізації людського в людині з метою формування рефлексивного, творчого, морального ставлення до власного життя в співвідношенні із життям інших людей. Це не означає відмову від певного стандарту вихованості у вигляді фіксованих форм поведінки, проте наголошує на тому, що сучасне виховання в складних соціокультурних контекстах має бути насамперед роботою зі смислами, цінностями, емоційно-вольовою та рефлексивною сферами, системою комунікації, з усім тим, що дозволяє людині усвідомлювати, пізнавати, оцінювати й удосконалювати себе. Саме це допоможе орієнтуватися в постійно мінливому світі, не втрачаючи своєї самобутності, моральних начал, спрямованості в майбутнє через зв'язок із минулим, бачення глобальних проблем і перспектив, прогнозованих ходом розвитку людства.

Ідеал педагогіки завжди був націлений на реалізацію призначення людини. Розуміння призначення неоднаково тлумачилося в різні часи, але ідеал освіченої людини зазвичай формувався в певній філософській системі, пов'язаній із культурною площиною, а значить, із культуруотворюючими релігійними ідеями, цінностями, що перевірені часом, і саме вони здатні сформувати фундаментальне смислове ядро освітнього процесу.

Вважаємо, що в сьогоденні назріла необхідність модернізувати саме поняття освіти через повернення до неї таких значущих категорій, як, наприклад, ідея освіти, без якої неможливо говорити про інтегруючі цілі й смисли освіти, про трансцендентні перспективи розвитку окремої людини й культури в цілому, що дозволило б педагогіці виробити адекватні цілям і сенсам методи й форми сучасної освіти. Пошук ціннісних підстав для сучасної освіти не може не поставити питання про вибір аксіологічного підґрунтя.

У цьому напрямку християнська релігія цілком може стати могутнім союзником вітчизняної системи освіти завдяки здатності запропонувати освітньому процесу наповнення перевіреними часом вищими сенсами. У відносно недавніх роботах Ю. Габермаса ([12]) указується на явну неспроможність постмодерних спільнот створювати свої власні цінності замість іудео-християнського джерела суспільної моралі й індивідуальної етики через втрату теологічним світоглядом своєї універсальності. Католицький богослов Б. Лонерган [13] зауважує, що європейська філософія освіти визнає головними для людини й суспільства раціональність і західні демократичні цінності, а «західну» людину проголошує ідеалом для всього людства. За такого підходу освіта приречена бути лаїчною. Тому Б. Лонерган вводить поняття нової освіти (New Learning) як ширшого набору освіт-

ніх можливостей. Сама філософія освіти розглядається ним як форма розуміння культури, культуруоутворюючої та світоглядної ролі релігії (насамперед християнства) для ціннісного обґрунтування освіти.

Згідно із цим поглядом, під релігійним складником в освіті будемо мати на увазі не сукупність релігійних учень, не досвід відчуття трансцендентного, а культуруоутворюючу традицію світосприйняття й світобачення. Саме за такого розуміння можна, на наш погляд, розглядати християнську релігію як потужний складник світоглядної, ціннісної підвалини вітчизняної культури, тоді як освіта формує відповідну культурним цінностям парадигму виховання й систему трансляції знань.

Під поняттям «освіта» під різним кутом зору розуміють і освітньо-виховну діяльність дорослих щодо нового покоління, і процес неперервного особистісного зростання, і результат освітньо-виховного процесу в конкретній змістовій лінії чи в його багатовимірності. Проте релігійний складник дозволяє по-особливому подивитися на освіту під двома іншими глобальними кутами: підстави освіти та її ціннісно-сміслові горизонти. Коли йдеться про фундаментальні підстави освітньої діяльності, то зазвичай мається на увазі загальне розуміння людини. Під ціннісно-смісловими горизонтами розуміється насамперед освітнє цілепокладання, що розкриває вищі цілі, які додають сенс будь-якій діяльності освіченої людини. Традиційна християнська культура в якості фундаментальної підстави освіти і її ціннісно-сміслового горизонту висуває сотеріологічну концепцію людини зі всіма її складниками, на якій базуються стосунки релігії з колом педагогічних наук і яка відносно освіти здатна виконувати низку функцій.

Рефлексивна функція цієї концепції полягає не в осмисленні протиріч між сучасними інтерпретаціями освітньої діяльності та християнською концепцією освіти, а реалізується в напрямку критичного осмислення успадкованих власних традицій, пов'язаних із певними культурними умовами, що сприймаються як усталені релігійні традиції розуміння освіти й народжуються від діалогічного спілкування із сучасними педагогічними науками. Рефлексивне дослідження сотеріологічної концепції з метою знаходження відповідей на поставлені перед освітою запитання в межах тієї культури, де розглядаються освітні проблеми, працює в кінцевому вимірі на метанауковому рівні, а в силу цієї діалогіки мотивує загостреність проблематики основ і цілепокладання в освіті в середовищі педагогіко-психологічних наук, даючи також і критичне релігійне бачення методів навчання й виховання. Це сприяло б рефлексивному підняттю освіти на рівень вільного усвідомлення власних цілей і сенсів, визначенню магістральних і перспективних ліній розвитку як окремої особистості, так і культурного розвитку суспільства в цілому. Таким чином, рефлексивна функція сотеріологічної концепції працює на узгодження загальних антропологічних параметрів і ціннісних установок у діалозі теологічних і педагогічних наук.

Мотивуюча функція сотеріологічної концепції полягає в тому, що дозволяє відкрити перед фахівцями з педагогічних наук нові перспективи й нові мотивації для вироблення все більш універсальних і актуальних освітніх теорій і підходів, джерелом яких є релігійно-антропологічні інтерпретації, розширюючи горизонт суто педагогічних можливостей. При цьому з боку теології слід запропонувати такі інтерпретації сотеріологічної концепції, які б дали стимулюючий і мотивуючий поштовх педагогіці щодо осмислення місця релігійних цінностей в освітній царині.

Іданічна (від грецьк. ἰδανικό – ідеал) функція полягає в орієнтації на ідеал. Ідеал як вища цінність людини, сім'ї, шкільного колективу, соціальної групи, суспільства, вища норма моральних стосунків, найвищий ступінь морального ставлення до належного має визначати сенси освіти й виховання, те, заради чого вони організовуються. Оскільки ідеали

зберігаються в культурних традиціях і є основними орієнтирами людського життя, духовно-морального та соціального розвитку особистості, то в змісті освіти була б доречною актуалізація певних ідеалів, що зберігаються в сотеріологічній концепції християнської традиції. Визначення й проголошення загальноосвітніх ідеалів з урахуванням цієї концепції виконувало б інтегруючу функцію, надаючи освіті морального виміру, забезпечуючи єдність укладу шкільного життя та можливість узгодження діяльності різних суб'єктів виховання й соціалізації.

Сенсоутворююча функція зазначеної концепції здатна запропонувати наукам про освіту такі горизонти сенсу, таку кінцеву мету освітньої діяльності, під час прагнення до якої освітні й дидактичні завдання знайшли б своє граничне значення. Таким чином, християнське віровчення здатне істотно збагатити педагогічні науки в їх смисловому аспекті, додаючи трансцендентний сенс усьому освітньому процесу й відповідаючи таким чином на фундаментальну потребу людини щодо узгодження своєї життєдіяльності з проекцією особисто значущого та вагомого сенсу, який пропонується з боку християнської сотеріології як прагнення людини до внутрішнього преображення: «Будьте досконалі, як Отець ваш небесний досконалий» (Мт. 5,48).

Аксіологічна функція. Цінності визначають основний зміст духовно-морального розвитку та виховання особистості школяра. Будь-який зміст навчання, спілкування, діяльності може стати змістом виховання, якщо він віднесений до певної цінності. Педагогічна організація укладу шкільного життя має починатися з визначення тієї системи цінностей, яка перебуває в основі виховного процесу, розкривається в його змісті, свідоме засвоєння якої здійснюється учнями в процесі їх духовно-ціннісного розвитку. Проте на тлі визнання можливого та реального в ціннісній площині може виникати певна бінарна опозиція між тим, що є (цінності в дії), і тим, що мало би бути (цінності у свідомості). І саме в межах цієї опозиції визначаються та розкриваються можливості самореалізації та самовираження особистісного потенціалу. Зрозуміло, що усвідомлення особистістю власних цінностей у контексті винятковості та неповторності свого існування визначає індивідуальну траєкторію особистісного розвитку. Але успішність реалізації освітніх концепцій залежить саме від розвитку людського потенціалу, що базується на «цінностях у дії». Це значить, що перед освітянами постає завдання трансформації «цінностей у свідомості» у «цінності в дії», тобто максимального наближення реального до ідеального. І це завдання потребує насамперед духовно-морального розвитку кожної конкретної особистості, бо ліквідація відстані між «цінностями у свідомості» та «цінностями в дії» полягає в площині проекції сумління, чеснот, морального вибору, моральних якостей, моральних учинків на особисту відповідальність, певного рівня духовного життя, про яке взагалі можна говорити за умов наявності його вчинкового характеру. Отже, освіта покликана допомогти особистості, що зростає, сформувати ціннісно-сміслову сферу, на підґрунті якої можна будувати свою поведінку, розвивати впевненість у продуктивності власних дій, визначати свій життєвий шлях. У цьому сенсі діалог із сотеріологічним сегментом християнства є цілком доречним.

Іконічна функція (від грец. *Εἰκόνα* – образ) дає можливість слідування моральному зразку. Демонстрація прикладу – провідний метод морального виховання, що презентує модель можливої побудови стосунків вихованця з іншими людьми й із самим собою, зразок етичного вибору, здійсненого як щось ціннісно значуще. Зміст навчального процесу, позанавчальної та позашкільної діяльності має бути сповнений прикладами моральної поведінки. Приклад як метод виховання дозволяє розширити моральний досвід дитини, спонукати її до внутрішнього діалогу, дати поштовх до пробудження моральної рефлексії, забезпечити можливість вибору під час побудови власної ціннісної системи стосунків, про-

демонструвати дитині реальну можливість утілення ідеалу в життя. У прикладах, які дає християнське вчення, зазвичай демонструється спрямованість персоналій до вершин духу (найвищий зразок – постать Ісуса Христа), персоніфікуються, наповнюються конкретним життєвим змістом ідеали й цінності. Таким чином, якість освіти буде визначатися не тільки отриманими знаннями, а й здатністю особистості до етично значущої дії, що є вкрай необхідним в умовах техногенної цивілізації, коли фахівці без моральних зразків здатні стати великою соціальною небезпекою.

Інтерес до ціннісного складника освіти в педагогіці поєднується з вимогами до наукового забезпечення розв'язання проблем моралі у сфері освіти. Саме тому релігійна традиція найчастіше «виноситься за дужки» педагогічної теорії. Проте застосування богословської методології до освіти не суперечить науковому світогляду педагогів, оскільки містить обґрунтування етичного та ціннісно-світоглядного ядра культури, що віддзеркалюється в освітній царині. Навпаки, усунення теологічної позиції в осмисленні проблем освіти позбавляє останню її релігійно-культурних ціннісних підстав, а значить, одного з ключових способів наукового забезпечення. Ще К. Ушинський наголошував: «Щоб свідомо обрати засоби для досягнення мети виховання й бути переконаним, що обрані нами засоби є кращими, слід познайомитися із самими цими засобами <...> і тільки знайомство зі всім цим різноманіттям може врятувати від тієї впертої однобокості, яка, на жаль, занадто часто трапляється в педагогів» [14, с. 168].

У кожній культурі, у кожному суспільстві є моделі ідеальної, успішної людини, гідного образу життя, від яких залежить матриця цілепокладання в освітній і подальшій професійній діяльності. Виключення теологічної позиції з осмислення проблем освітньої царини як такої, що не має актуального, праксеологічного чи прогностичного значення, знецінює (через усунення релігійно-культурних ціннісних підстав) освіту як соціальний феномен і позбавляє педагогічні напрацювання одного з ключових засобів наукового обґрунтування. Сама богословська позиція має бути, по-перше, фахово й адекватно часу представлена серед культурологічних, філософських і соціальних теорій осмислення проблем освіти, а по-друге, – виконати своє ціннісно-світоглядне, сенсоутворююче та мотивуюче призначення в процесі формування ціннісного наповнення нової освітньої парадигми. Включення християнського складника до філософсько-освітнього дискурсу сприятиме перезавантаженню уваги до самої ідеї освіти, її ідеалів, ціннісних підстав і смислових горизонтів через актуалізацію рефлексивної, мотивуючої, іданічної, аксіологічної, іконічної та сенсоутворюючої функцій.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В., Передборська І. Філософія освіти. К.: вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 329 с.
2. Клепко С. Філософія освіти в європейському контексті: монографія. Полтава: ПОІП-ПО, 2006. 327 с.
3. Огурцов А., Платонов В. Образы образования. Западная философия образования. XX век. СПб.: РХГИ, 2004. 520 с.
4. Бабина Т. Менталітет у системі освіти. Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2013. № 2. С. 29–32.
5. Євтодюк А. Аксіологічні засади сучасної системи освіти України. Педагогічний пошук. 2014. № 2. С. 12–15.
6. Шевчук А. Факторні впливи цінностей та освіти у сфері підготовки кадрів. Проблеми економіки. 2013. № 2. С. 206–211.

7. Поліщук О. Концепція колективної дії як ціннісне підґрунтя теорії освіти. Філософія освіти. 2016. № 2. С. 48–58.
8. Мирончук Н. Ціннісне ставлення до себе та інших як основа життєвого самоздійснення особистості. Формування особистості в освітньо-виховному середовищі навчального закладу: проблеми і пошуки. Житомир: ФОП Левковець, 2015. Вип. 2. С. 82–85.
9. Романенко М. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: дис. ... доктора філос. наук: спец. 09.00.10. Дніпропетровськ: Інновація, 2003. 422 с.
10. Кадієвська І. Гуманістичні цінності освіти в контексті глобалізації суспільства: монографія. Одеса: Астропринт, 2010. 176 с.
11. Ушинский К. Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 5 / сост. С. Егоров. М.: Педагогика, 1990. 528 с.
12. Habermas J. On the Relation between the Secular Liberal State and Religion. The Frankfurt School on Religion: Key Writings by the Major Thinkers. New York: Routledge, 2005. P. 339–348.
13. Лонерган Б. Метод в теології. М.: Інститут філософії, теології і історії св. Фомы, 2010. 400 с.
14. Ушинский К. Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 1 / сост. С. Егоров. М.: Педагогика, 1988. 416 с.

ABOUT VALUES FILLING OF THE MODERN EDUCATION

Olena Rohova

*MHEI "Dniprovska Academy of Continuous Education",
Department of Philosophy
V. Antonovicha str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine*

In this article are considered the some possibilities of the use of world-views and ethics conception and social principles of traditional for Ukraine values kernel of culture – Christianity, as the values and telic base of educational and up-bringing modernization in the conditions of fuzziness of the values-semantic area of education in the modern social and cultural contexts.

Key words: values, senses, up-bringing, educational process, modernization of education, religious culture, Christianity.